

Lao ke fakamālohi'i hono tokangaekina 'e Nu'u Sila 'a e ngaahi me'a fakatu'upakē 'oku hokó

'Oku tu'u lavea ngofua 'a Nu'u Sila ki ha ngaahi me'a 'e ala fakatu'utāmaki 'o fakatupunga ai ha ngaahi fakatamaki, hangē ko e ngaahi tāfea, vela 'i he vaotaá, mahaki faka'auha, pe maumau i he fa'unga lalahí (infrastructure). 'Oku fiema'u hotau fonuá ke tau ako meí he ngaahi me'a fakatu'upakē na'e hoko 'i he kuohilí ke fakamālohi'i ai 'etau matu'uaki 'a e fakatamaki.

'Oku taumu'a 'a e Pule'angá ke nau fakahū mai ha lao fo'ou 'i he kongá ki mui 'o e ta'u ní ke fakamālohi'i mo fakafo'ou 'a e founa 'oku tokangaekina 'aki 'e Nu'u Sila 'a e ngaahi me'a 'e ala tu'u fakatu'utāmaki 'i ha hoko ha ngaahi me'a fakatu'upakē. 'E fetongi 'e he lao ko 'ení 'a e Civil Defence Emergency Management Act 2002 (ko e Lao CDEM).

'I ha kongá 'o e founa ngāue ko 'ení, 'oku fie fanongo ai 'a e National Emergency Management Agency (NEMA) ki ho'o ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e ngaahi palopalema pea mo e ngaahi founa ke fili mei ai 'a ia kuo 'oatu 'i he pepa ki he fetalanoa'akí (discussion document). 'E tokoni ho'o fakakaukau 'e 'omaí ki hono fakamaama 'a e fale'i 'a e NEMA ki he Pule'angá fekau'aki mo e kakano 'o e laó.

Founa ki he fetalanoa'akí (consultation)

Te ke lava 'o ma'u atu 'a e pepa kakato ki he fetalanoa'akí mo ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e founa ke fakahū mai ai ho'o fakakaukau 'i he uepisaiti 'a e NEMA.

Fetalanoa'aki ki he Lao Fakaangaanga ki hono Tokangaekina 'o ha Me'a Fakatu'upakē 'oku Hoko (Emergency Management Bill)

'E tāpuni 'a e fetalanoa'aki mo e kakaí 'i he taimi 5 efiafi 'o e 'aho 13 'o Mē 2025.

Ko e hā 'a e me'a 'oku fai 'e he Lao Civil Defence Emergency Management Act?

'Oku 'oatu 'e he Lao CDEM:

- ki he ngaahi potungāue 'a e pule'angá, pule'anga fakakoló, ngaahi sēvesi ki he me'a fakatu'upakeé mo e ngaahi ngāue ki he mo'uí (utilities - hangē ko e netiueka ki he 'uhilá) ha ngaahi ngafa mo e fatongia ki hono tokangaekina 'o e me'a 'oku hoko fakatu'upakeé
- 'a e ngaahi mafai makehe 'e ala ngāue'aki ke malu'i 'a e kakaí mo mapule'i 'a e ngaahi nunu'á 'i he taimi 'oku hoko ai ha me'a fakatu'upakē
- 'a e ngaahi fiema'u ki hono palani fakafonua mo fakakolo 'a hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó
- 'a e malava ke fokotu'u ha ngaahi taumu'a (expectations) mo e tu'unga ki hono tokangaekina 'o ha me'a fakatu'upakē 'oku hoko fakafou 'i he ngaahi lao tu'utu'uni (regulations) pe ngaahi me'a fakapepa 'oku 'ikai fakalao'í.

Ko e hā 'oku fiema'u ai 'a e ngaahi liliu fakalao?

Na'e hā mei ha fakatotolo faka'eke'eke (inquiry) mo ha ngaahi vakai'i kehe 'i he hili 'a e Saikolone ko Gabrielle 'a e fiema'u ko ia ke fakahoko ha ngaahi fakalelei ki he lao CDEM Act mo e founa ke ngāue atu ai ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hoko 'i he fonuá.

'Oku taumu'a 'a e Pule'angá ke ngāue atu ki he ngaahi fakatotolo faka'eke'eke mo e ngaahi vakai'i 'aki hono tuku atu 'o e lao fo'ou fakataha mo ha ngaahi fakalelei 'oku 'ikai fakalao'i (hangē ko e akó). 'Oku ma'u atu ha fakamatala lahi ange ki he ngaahi 'ēlia 'oku fakamama'u ki ai e tokanga 'a e Pule'angá 'i he uepisaiti 'a e NEMA:

Fakamalo'i'i hono matu'uaki mo tokangaekina 'o ha me'a fakatu'upake 'oku hoko

'Oku fakamā'opo'opo atu 'i lalo 'a e ngaahi kaveinga 'oku fokotu'u atu 'e he Pule'angá ki he lao fo'ou, mo e ngaahi palopalema 'oku fekau'aki mo iá. Kuo mau toe 'oatu foki mo ha fakamā'opo'opo 'o e ngaahi founa ke fili mei ai ke solova 'a e ngaahi palopalema 'i he Kaveinga (Objective) 1, koe'uhí 'oku mau fakakaukau 'oku tokanga ki ai 'a e ngaahi komiunitií.

Kaveinga 1: Fakamālohi'i (strengthening) e kau atu 'a e komiunitií mo e iwi Māori

'Oku 'i ai 'a e fatongia 'o e tokotaha kotoa pē ke fakahoko 'i hono tokangaekina 'o ha me'a fakatu'upakē 'e hoko – kimu'a, lolotonga mo e hili 'a e hoko ha fakatamaki.

'Oku fiema'u 'e he Pule'angá ke a'usia 'a e taumu'a ki ha founa 'oku 'ngāue fakataha kotoa ai 'a e sōsaietí ki hono tokangaekina 'o e me'a 'oku hoko fakatu'upakeé, 'o ngāue fetākinima ai 'a e ngaahi komiunitií mo e sisitemi 'faka'ofisiale' ki he me'a 'oku hoko fakatu'upakeé.

'Oku 'uhinga eni ki he 'i ai ha sisitemi ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó 'a ia 'oku mahino'i lelei ai 'a e kehekehe 'a e ngaahi fiema'u 'a e ngaahi komiunitií, tautautefito kiate kinautolu te nau ala fehanganhangai mo ha ngaahi ola 'oku kovi angé. 'Oku toe 'uhinga foki ki he 'i ai ha sisitemi te ne ala faka'aonga'i 'a e ngaahi 'ilo mataotao mo e ma'u'anga tokoni 'oku 'omai 'e he iwi Māori, ngaahi kulupu komiunitií, ngaahi pisinisi, kau ngāue 'ofá, mo e ngaahi kautaha kehé 'i he kimu'a, lolotonga mo e hili ange 'a e me'a fakatu'upakē 'oku hokó.

Ko e ngaahi palopalema mo e ngaahi founa ke fili mei ai 'a ia 'oku mau fekumi ki ai 'i he malumalu 'o e Kaveinga ko 'ení ko e:

1. Feau 'a e ngaahi fiema'u kehekehe 'a e kakaí mo e ngaahi komiunitií

'Oku kau ki he ngaahi founa ke fili mei ai 'a e:

- 1) 'oatu 'o ha fakamatala 'oku fakapatonu ange fekau'aki mo hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó ki he ngaahi kulupu kehekehé 'o makatu'unga 'i he 'enau ngaahi fiema'u pe tokanga paú
- 2) fiema'u atu 'a e ngaahi palani 'a e pule'anga fakakoló ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó ke fakakaukau'i 'a e ngaahi fiema'u 'a e kakaí 'oku ala uesia lahi ange 'e he me'a fakatu'upakē 'oku hokó
- 3) fiema'u ki he Talēkita 'o e NEMA ke fetalanoa'aki mo e kau fakafofonga 'o e ngaahi komiunitií 'oku uesia lahi angé ke fakamaama 'aki 'a e palani fakafonuá

2. Fakamālohi'i mo fakafaingofua'i 'a e kau mai 'a e iwi Māori 'i hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó

'Oku kau ki he ngaahi founa ke fili mei a'i 'a e:

- 1) fakamahino 'a e ngaahi fatongia 'o e iwi Māori 'i he ngaahi palani, fale'i, mo e ngaahi tu'utu'uni ngāue kehé
- 2) fiema'u atu ke 'i ai ha fakafongia 'o e iwi Māori 'i he ngaahi sino faitu'utu'uni 'a e pule'anga fakakoló ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó
- 3) fiema'u atu 'a e pule'anga fakakoló ke nau talanoa ki he iwi Māori lolotonga hono fa'ufa'u 'o e ngaahi palani ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó
- 4) fiema'u atu 'a e Talēkita 'o e NEMA ke ne kumi ha fale'i fekau'aki mo e 'ilo mo e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e kakai Māori ke fakamaama 'a e palani fakafonuá

3. Fakamālohi'i mo fakafaingofua'i 'a e kau mai 'a e komiuniti'i 'i hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó

'Oku kau ki he ngaahi founa ke fili mei a'i 'a e:

- 1) 'oatu 'o ha fakamatala mo ha fale'i lelei ange ki he ngaahi kulupu komiuniti'i
- 2) fiema'u atu ke fakahaa'i 'i he ngaahi palani 'a e pule'anga fakakoló ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó 'a e founa te nau mapule'i 'aki 'a e ngaahi tokoni 'e ala fokotu'u mai 'e he kakai fakalūkufua (public)

4. Fakatokanga'i ko e kakai, ngaahi pisinisi mo e ngaahi komiuniti'i 'oku nau fa'a 'uluaki ngāue atu 'i ha hoko ha me'a fakatu'upakē

'Oku kau ki he ngaahi founa ke fili mei a'i 'a e:

- 1) 'oatu ha malu'i fakalao ma'á e kakai 'oku nau ngāue tau'atāina mo totonu atu 'i he lolotonga 'a e hoko ha me'a fakatu'upakē
- 2) fakangofua ha totongi huhu'i, 'i ha ngaahi tūkunga pau, ki ha ngaahi fakamole ki hono totongi 'o ha ngāue 'i he taimi 'oku fakafatongia'i ai 'a e kakai 'e he kau ma'u mafai ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó

Kaveinga 2: Fakamahino 'a e ngaahi fatongia mo e founa taliui 'i he ngaahi lēvolo fakafonuá, fakavahefonuá mo e fakakoló

'Oku lahi 'a e ngaahi kautaha kehekehe 'oku 'i ai honau ngaahi ngafa mo e fatongia ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó. 'Oku 'oatu 'a e ngaahi ngafa mo e fatongia ko iá 'i he Lao CDEM mo e ngaahi pepa fakalao kehe.

'Oku fiema'u 'e he Pule'angá ke fakapapau'i 'oku mahino pe ko hai te ne fakahoko 'a e hā, founa 'e ngāue fakataha ai 'a e ngaahi kautahá, pea mahino foki mo e ngaahi founa taliui kiate kinautolu 'oku 'i ai honau ngaahi fatongia fakalao 'i he malumalu 'o e Lao CDEM Act.

Ko e ngaahi palopalema 'oku mau vakai'i 'i he malumalu 'o e kaveinga ko 'ení ko e:

5. **Fakamahino'i ange 'a e tu'utu'uni mo hono mapule'i 'o e ngāue fakalūkufua ki ha me'a fakatu'upakē 'oku hoko, kau ai 'a e 'ikai ko ia ke 'i ai ha 'me'a fakatu'upakē' kuo fanongonongó**
6. **Fakamālohi'i 'a e taki fakavahefonuá mo hono fokotu'utu'u hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó – 'aki hono fakamahino 'a e ngaahi ngafá mo e fatongiá, ngaahi founa taliuí, mo fakamālohi'i 'a e fakahoko ngāué**
7. **Fakapapau'i 'e lava ke fakalelei'i ma'u pē 'a e ngaahi palani ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó ki he tu'unga fakamuimui tahá**

Kaveinga 3: Fakaivia ke mā'olunga ange 'a e tu'unga mā'ulalo taha ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó

'Oku lahi 'a e ngaahi me'a 'e ala fakatu'utāmaki 'oku tokangaekina 'e he ngaahi ma'u mafai fakakoló, mo e ngaahi founa ke fili mei ai ki hono tokangaekina 'o e me'a fakatu'upakē 'oku hokó 'a ia 'oku fakamaama 'e he 'ilo fakakoló mo e tūkunga makehe 'oku nau 'i aí.

Neongo ko e founa ngāue ko 'ení ko ha mālohinga, 'oku fiema'u 'e he Pule'angá ke fakapapau'i 'oku 'i ai 'a e ngaahi ola lelei fe'unga ma'á e kakaí kotoa 'i Nu'u Sila.

Ko e ngaahi palopalema 'oku mau vakai'i 'i he malumalu 'o e kaveinga ko 'ení ko e:

8. **Fakamālohi'i 'a e malava ko ia ke fokotu'u ha ngaahi fiema'u fakafonua pea muimui'i mo fakalelei'i 'a e ngaahi palopalema 'i he tu'unga lelei 'o e ngāué kapau 'e 'ikai ke fakakakato 'e he nī'ihī fakafo'ituitui mo e ngaahi kautahá honau ngaahi fatongia fakalaó**
9. **Fakamālohi'i 'a hono mapule'i 'o e ngaahi me'a 'e ala fakatu'utamakí 'i he lēvolo 'o e pule'anga fakakoló**
10. **Fakamālohi'i hono fakakaukaua 'o e taonga Māori, ngaahi tukufakaholo 'o e 'ulungaanga fakafonua kehé, mo e fanga monumanú (kau ai 'a e fanga monumanu tauhí, fanga monumanu ngāué, monumanu 'oku faama'í, mo e me'a mo'ui 'i he vaotaá) 'i he lolotonga mo e hili ange 'a e ngaahi me'a fakatu'upakē 'oku hokó**

Kaveinga 4: Fakasi'isi'i 'a e motuhia 'a e ngaahi sēvesi kehé

'Oku makatu'unga 'a e tu'unga lelei 'o 'etau mo'ui 'i he ngaahi sēvesi pau 'okú ne feau 'etau ngaahi fiema'u tefitó, tauhi kitautolu ke tau malu mo hao, pea tau lava ai 'o hoko atu 'etau ngaahi mo'ui angamahení. 'Oku 'ikai ke tau fa'a fakatokanga'i 'a e lahi 'o 'etau fakafalala 'i he ngaahi sēvesi ko 'ení, hangē ko e 'uhilá, ngaahi fetu'utakí pe sisitemi ki he fakamaau totonú, ka e 'oua kuo hoko ha maumau.

'Oku fiema'u 'e he Pule'angá ke fakasi'isi'i 'a hono uesia 'e he ngaahi me'a fakatu'upakē 'oku hokó 'a e ngaahi sēvesi ko 'ení, ke tokoni'i 'a e ngaahi komiunitií ke hokohoko atu 'enau ngaahi ngāué pe foki ki he mo'ui angamahení 'i he vave taha 'e ala lavá.

Ko e ngaahi palopalema 'oku mau vakai'i 'i he malumalu 'o e kaveinga ko 'ení ko e:

11. Fakasi'isi'i 'a e motuhia 'i he ngaahi koloa lalahí (infrastructure) 'oku nau 'omai 'a e ngaahi sēvesi tefitó, 'aki hono fakatokanga'i ha ngaahi tu'unga lahi 'oku 'i ai 'a e ngaahi koloa lalahí, fakamālohi'i 'o e palaní, mo fakasi'isi'i 'a e ngaahi 'ā vahevahe 'oku hoko 'i he ngāue fakatahá mo hono fevahevahe'aki 'o e fakamatalá

12. Fakapapau'i 'oku fakakaukau'i 'e he ngaahi kautaha kotoa 'a e pule'angá 'oku nau 'oatu 'a e ngaahi sēvesi mahu'ingá 'a e founa ke fakasi'isi'i ai 'a e motuhia 'a e ngaahi sēvesi ko 'ení 'i ha hoko ha me'a fakatu'upakē

Kaveinga 5: 'I ai ha ngaahi mafai totonu 'oku 'atā ke faka'aonga'i 'i ha hoko ha me'a fakatu'upakē

'I he lolotonga 'o ha me'a fakatu'upakē fakafonua kuo fanongonongo 'oku hoko, pe ko e 'uluaki konga kimu'a 'o e fakaakeaké, ko e Lao CDEM 'okú ne faka'atā hono ngāue'aki 'o ha ngaahi mafai makehe ke tokoni'i 'a e ngāue ki he ngaahi me'a 'e ala fakatu'utāmaki ki he mo'uí pe 'apí pe ko hono fakangatangata 'a e uesia lahi 'o ha me'a fakatu'upakē 'oku hoko.

'Oku fiema'u 'e he Pule'angá ke fakapapau'i 'a e founa ke ngāue'aki ai 'a e ngaahi mafai ko 'ení, pea mo hai te ne lava 'o faka'aonga'i kinautolú, pea 'oku fenāpasi foki mo hono taumu'á.

Ko e ngaahi palopalema 'oku mau vakai'i 'i he malumalu 'o e kaveinga ko 'ení ko e:

13. Malu mo hao hono mapule'i 'o e hū ki he ngaahi hala 'oku tāpuní mo e ngaahi 'ēlia kehe 'oku fakangatangatá

14. Fakapapau'i 'oku lava 'e he kakai totonu 'o ngāue'aki 'a e ngaahi mafai ki he taimi 'oku hoko ai ha me'a fakatu'upakeé 'i he lēvolo fakakoló

15. Fakapapau'i ko e ngaahi fanongonongo ki he me'a fakatu'upakē 'oku hokó 'e lava ke fakahoko lelei ia pea mo ola lelei foki, hangē ko hono faka'aonga'i 'o e ngaahi fakamo'oni hingoa faka'ilekutulōniká 'i he ngaahi fanongonongó

16. Fakamahino'i pe ko hai 'okú ne fanongonongo 'a e ngaahi me'a 'oku hoko fakatu'upakē 'i he ngaahi koló

'Omai ha'o lau

Ko e ngaahi palopalema mo e ngaahi founa ke fili mei aí 'a ia 'oku 'oatu 'i he pepa ki he fetalanoa'akí ko e fakaanganga pē ia. Ke fakamaama 'emau fale'i ki he kakano 'o e lao fo'ou, te mau fiema'u ho'o ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e:

- founa kuo mau fakamatala'i 'aki 'a e palopalemá
- ngaahi lelei 'e ala ma'ú pe ngaahi me'a 'e ala fakatu'utāmaki meí he ngaahi founa ke fili mei aí (kau ai hono fakahā mai kiate kinautolu kapau 'oku 'i ai ha ngaahi founa ke fili mei aí 'okú ke poupou'i mo e 'uhinga ki aí)
- fa'ahinga fakakaukau fo'ou pe ngaahi founa kehe ke fili mei ai.

Ke fakahū mai ho'o ngaahi fakakaukau, kātaki 'o faka'aonga'i 'a e tatau (template) 'i he 'emau uepisaiti pe 'imeili ki he EmergencyManagementBill@nema.govt.nz

Fetalanoa'aki ki he Lao Fakaangaanga ki hono Tokangaekina 'o ha Me'a Fakatu'upakē 'oku Hoko (Emergency Management Bill)

Kuo pau ke 'i he lea Faka-Pilitāniā pe te reo Māori ho'o fakakaukau 'e fakahū mai. 'E ala fevahevaheaki ho'o fakakaukau 'e fakahū mai mo e ngaahi potungāue kehe 'a e pule'angá, pulusi 'i he 'emau uepisaiti, pe vahevahe atu ia ko ha tali ki ha kole 'i he Official Information Act. Kapau te ke 'omai 'a e fakamatala 'oku 'ikai ke ke loto ke toe vahevahe atu (hangē ko ho hingoá), kātaki 'o fakamahino eni 'i he 'imeili 'e fakahū mai 'aki ho'o fakakaukau, 'o fakatokanga'i ai 'a e ngaahi konga 'okú ke fiema'u ke tauhi malú mo ho'o ngaahi 'uhinga ki aí.

Ke 'ilo ki he me'a te ke ala fakahoko mo ho'o koniunitií ke mateuteu ai ki ha mea fakatu'upakē 'e hoko, vakai ki he: <https://getready.govt.nz/>